

УДК 347.1-048.65(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.07>

Юрій Іванович Чалий,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,
e-mail: ychalyu66@gmail.com

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАОХОЧЕНЬ

Зазначено, що цивільно-правові заохочення є різновидом правових засобів, призначенням яких є позитивне забезпечення виконання зобов'язальних та інших цивільних обов'язків. Позитивна забезпечувальна дія цивільно-правових заохочень полягає в тому, що вони впливають на волю виконавців обов'язків не через загрозу негативних майнових чи інших наслідків, а через закріплену в нормах законодавства або в умовах договору пропозицію виконати «заслужений» обов'язок (обов'язки) в обмін на отримання заохочувального блага.

Ключові слова: заохочення в цивільному праві, заохочувальні норми цивільного права, заохочення як правові засоби регулювання цивільних відносин, стимули в цивільному праві, забезпечення виконання цивільних обов'язків.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ті чи інші правові засоби регулювання цивільних відносин доволі часто визначаються у відповідних загальних нормах цивільного законодавства, зокрема в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Втім, це не є тим генеральним правилом законодавчої техніки, якого послідовно дотримувався б сам законодавець¹. Можна навести достатньо велику кількість прикладів, коли в цивільному законі не знайти визначень певних доволі важливих правових засобів упорядкування цивільних відносин. Це стосується й заохочень.

Загальні положення про заохочення у вітчизняному цивільному законодавстві вичерпуються нормативним приписом ч. 3 ст. 14 ЦК України. При цьому він лише частково виконує свої функції загальної норми, оскільки містить інформацію тільки про те, що: а) заохочення

¹ Щоправда, подібна непослідовність не є провиною власне законодавця, адже в середовищі правників (як науковців, так і практиків) відсутня єдина позиція щодо самої необхідності чи доречності закріплення в законодавстві правових понять, а якщо це й робити, то в яких межах.

є засобами забезпечення виконання цивільних обов'язків; б) заохочення можуть установлюватися договором або актом цивільного законодавства. Відсутні загальні положення про заохочення й у спеціальних нормах цивільного законодавства, що є цілком зрозумілим, адже норми, присвячені казуїстиці застосування заохочень, за своїм спеціальним право-регулятивним призначенням і не повинні містити згадані загальні правила¹.

Отже, ані ЦК України, ані інші нормативно-правові акти цивільного законодавства України не наводять дефінітивного визначення заохочень, не окреслюють їхні сутнісні ознаки та не містять інші загальні норми, необхідні для практичної реалізації цього правового засобу. Відсутні загальні положення про заохочення й у здобутках вітчизняної цивілістики. Окремим негативним проявом відсутності в нормативних джерелах та юридичній літературі подібної інформації є невизначеність щодо параметрів належності застосування заохочень у цивільному праві. Зазначена прогалина перешкоджає більш широкому застосуванню заохочень у цивільних правовідносинах, ніж це відбувається тепер². Потреба в розробленні загальних положень про заохочення є особливо актуальною для саморегулювання цивільних відносин, учасники яких при формулюванні в договорах індивідуальних заохочувальних правил повинні мати можливість спиратися на відповідні базові положення позитивного права, а за відсутності таких – хоча б на доктринальні розробки³.

¹ Спеціальні заохочувальні норми можна зустріти, зокрема, у: ч. 2 ст. 845, ч. 3 ст. 883 ЦК України (див.: Цивільний кодекс України : Закон України від 16.03.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.11.2024)); ст. 149 Кодексу торговельного мореплавства України (див.: Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 19.11.2024)).

² Про проблеми застосування заохочень у цивільному праві докладно йшлося в одній зі статей попереднього номера цього збірника наукових праць (див.: Чаий Ю. І. Проблеми застосування заохочень у цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.05>).

³ Правова доктрина не є джерелом права. Водночас не можна й заперечувати її вплив на практику офіційного нормотворення та судове правозастосування. Враховуючи дію принципу свободи договору, учасники договірних відносин під час формулювання індивідуальних норм можуть користуватися відповідними висновками наукових досліджень. Зрозуміло, що це буде можливим у разі широкої популяризації наукових правових знань.

Стан дослідження проблеми

Дослідження, присвячені власне визначенню поняття «цивільно-правові заохочення», на момент написання цієї статті в Україні відсутні. Взагалі доводиться констатувати незначну кількість робіт, у яких під тим чи іншим кутом розглядалися проблеми застосування заохочень у цивільному праві України [1; 2, с. 121; 3, с. 12; 4, с. 132; 5, с. 28]. Науковий матеріал розроблявся переважно загальною теорією права та іншими галузевими юридичними науками нецивілістичного спрямування. Зрозуміло, що подібний матеріал не може бути буквально перенесений у доктрину цивільного права, а вимагає попереднього критичного переосмислення та пристосування до завдань упорядкування саме цивільних відносин.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановлення понятійних ознак заохочень як правового засобу забезпечення виконання цивільних обов'язків.

Зазначена мета досягається шляхом вирішення двох основних дослідницьких завдань: 1) проведення аналітико-синтетичної роботи, у процесі якої ознаки заохочень, сформульовані загальною теорією права, критично переосмислюються задля подальшої трансформації цього наукового матеріалу в ознаки заохочень, що застосовуються в цивільному праві; 2) порівняння правових режимів застосування заохочень у трудовому і службовому праві, з одного боку, та в цивільному праві – з другого.

Наукова новизна дослідження

Наукову новизну становлять сформульовані в цьому дослідженні галузеві, тобто власне цивільно-правові, ознаки заохочень.

Виклад основного матеріалу

Слово «заохочення» є іменником дієслівного походження, а тому його значення має встановлюватися шляхом розкриття змісту дієслів «заохочувати» та «заохотити». Великим тлумачним словником сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела ці дієслова визначаються таким чином: «Спонукаати кого-небудь до якоїсь дії певними засобами (переконуючи в чомусь, подаючи приклад, хвалячи, нагороджуючи і т. ін.). // Викликати у кого-небудь бажання, охоту робити щось. // Сприяти кому-, чому-небудь, підтримувати прояв, розвиток чогось» [6, с. 409].

Заохочення як вид правових засобів упорядкування суспільних відносин у загальній теорії права розглядається з позицій інструментального та діяльнісного підходів. *Інструментальний* підхід обмежується розумінням заохочення як виду нормативного встановлення (заохочення як засіб-встановлення). *Діяльнісний* же підхід концентрує увагу на специфічній правореалізаційній та (або) правозастосовній

технології застосування заохочень (заохочення як засіб-діяння) [7, с. 12–14; 8, с. 42]. Якщо дотримуватися логіки такого двоєдиного розуміння заохочень, то інструментальний аспект заохочень проявлятиметься в цілеспрямованому інформативному впливі позитивного характеру на волю суб'єктів, що полягатиме в нормативно-правовій обіцянці надати таким суб'єктам певне майнове та (або) немайнове благо (заохочувальне благо) за умови, що ці суб'єкти виконають обов'язки з максимальним докладанням зусиль¹.

Обов'язковою складовою заохочувально-регулятивної дії заохочення є не лише нормативна обіцянка надати певне благо, а й її виконання (діяльнісний аспект заохочення). Виходячи з цього, увесь алгоритм заохочувального впливу складається з таких елементів, які послідовно змінюють один одного, як-от: а) наявність об'єктивно доступної для сприйняття суб'єктами права інформації (відображеної

¹ Максимальне докладання зусиль при виконанні зобов'язаними учасниками правовідносин своїх обов'язків, забезпечених заохоченнями, дослідники зазвичай позначають термінами «заслужена поведінка», «заслуга» тощо (див.: Барабаш О. О. Заслуга як підстава для застосування заохочення у праві: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19, т. 1. С. 11–14; Вакарюк А. Роль заохочень та пільг у правовому стимулюванні працівників. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.15>). Така термінологія застосовується й в законодавстві.

Норма ст. 146 Кодексу законів про працю України передбачає застосування заохочень за «особливі трудові заслуги» (див.: Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 19.11.2024)).

Речення перше абз. 3 ст. 13 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зазначає, що «заохочення має бути заслуженим» (див.: Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 511-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 19.11.2024)).

На заслугу як на підставу застосування заохочень указує ст. 6 Дисциплінарного статуту Національної поліції України (див.: Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 19.11.2024)).

Слід наголосити, що стосовно описання специфічних ознак цивільно-правових заохочень застосування термінів «заслуга» («заслуженість» тощо) є доволі неточним, оскільки учасники цивільних правовідносин не перебувають між собою у вертикальних службово-правових зв'язках. Водночас з метою забезпечення сталості термінології, що використовується в цій публікації, зазначені терміни застосовуються і в тій його частині, де йдеться про цивільно-правові заохочення.

в нормах законодавства, актах органів влади територіальних громад, локальних нормативних актах, умовах правочинів тощо) про застосування заохочень у тих чи інших правовідносинах; б) сприйняття учасниками цих правовідносин нормативно-заохочувальної інформації та її усвідомлення; в) вільне (без правового примусу) формування ними інтересу діяти відповідно до припису заохочувальної норми; г) вчинення ними актів поведінки згідно з вимогами заохочувального припису; д) надання їм заохочувального блага. Наведений алгоритм є базовим. Він може містити й більшу кількість елементів, зокрема тоді, коли між учасниками заохочувальних відносин виникає спір щодо надання (отримання) заохочувального блага і такий спір вирішується судом.

Загальною теорією права категорія «заохочення» кваліфікується як різновид правових стимулів у вигляді так званої позитивної санкції, що застосовується до заслуженого учасника правовідносин [7, с. 7, 19, 22–24]. Заохочувальні санкції, якщо їх розглядати без прив'язки до конкретної галузі права, можуть полягати в наданні заслуженим особам майнових благ (премій, цінних подарунків, скасування чи зменшення обсягу майнової відповідальності тощо) та/або немайнових благ (оголошення подяки, визнання найкращим у певній галузі спеціальної людської діяльності, нагородження нагрудними знаками, медалями, орденами, скасування раніше накладеного немайнового стягнення тощо).

Застосування заохочень спрямоване виключно на активізацію здійснення правомірної поведінки, а саме на підвищення ініціативності (старанності, сумлінності, активності тощо) у виконанні учасниками правовідносин своїх суб'єктивних обов'язків [7, с. 6]. Маркетингові прийоми, що використовують продавці з метою привернення уваги потенційних покупців до продуктів, запропонованих до продажу (у широкому розумінні слова «продаж», тобто це можуть бути також відносини з виконання робіт чи надання послуг), не повинні оцінюватися заохоченнями в тому розумінні, в якому про них йдеться в цьому публікаційному матеріалі. Так, заклик «купуйте два товари за ціною одного», звернений до невизначеної кількості потенційних споживачів, не буде прикладом заохочення як правового засобу впорядкування суспільних відносин, оскільки подібне спонукання не переслідує мету забезпечити належне виконання вже наявних юридичних обов'язків. Це є рекламою, яку слід відрізнити від правових заохочень.

Для заохочень характерним є також те, що інформативний вплив є категоричним [7, с. 7]. Суб'єктам, на яких цей вплив націлений, ненав'язливо пропонують здійснити описану в диспозиції заохочувальної норми заслужену поведінку в обмін на певні додаткові блага (заохочувальні блага). Обрання такими суб'єктами подібного варіанту

правомірної поведінки є їхнім правом, а не обов'язком. Вони можуть виконати свої обов'язки лише згідно з мінімальними вимогами належності їх виконання, тобто без ознак заслуженості, і таке виконання оцінюватиметься як належне, але буде недостатнім для отримання заохочувальних благ.

Підставою для застосування заохочень є не просто належне виконання обов'язків, а виконання зобов'язаної поведінки з підвищеною старанністю (сумлінністю, ініціативністю, активністю, швидкістю, якістю тощо), у чому, власне, й полягає неодноразово згадана вище заслуженість суб'єктів виконання обов'язків. Надання заслуженим особам заохочувальних благ є саме відзнакою підвищеної старанності (сумлінності) у виконанні ними суб'єктивних обов'язків, а не звичайними актами зустрічного (еквівалентного) виконання своїх обов'язків їх контрагентами в певних правовідносинах [7, с. 7; 9, с. 12–13].

Заохочувальні блага завжди є додатковими правовими можливостями заохочених учасників правовідносин, які вони не змогли б набуті, якби їхня поведінка не була б заслуженою. Зокрема, не є прикладами застосування заохочень випадки, пов'язані зі сплатою роботодавцями працівникам заробітної плати, так би мовити, у штатному режимі, тобто коли працівники належно виконують свої трудові функції, але без докладання підвищеної старанності (сумлінності, ініціативності, активності тощо). Те ж саме буде спостерігатися і в цивільних договірних правовідносинах, коли відбуватиметься ординарне передавання майна (грошей, речей, майнових прав) одним контрагентом іншому за актом передавання майна, виконання роботи чи виконання послуги, тобто там, де йдеться про звичайне виконання контрагентами своїх обов'язків у двосторонніх зобов'язаннях. І навпаки, заохоченнями будуть випадки сплати роботодавцями працівникам заробітної плати та премії як відзнаки заслуженої поведінки працівників. Так само окремим прикладом заохочення в цивільних договірних правовідносинах буде сплата кредитором боржникові преміальної суми грошей за дострокове та якісне виконання останнім своїх обов'язків.

Основною правовою функцією заохочень є регулятивна функція, що полягає в позитивному стимулюванні учасників правовідносин до найбільш сумлінного (старанного, ініціативного, активного тощо) виконання ними своїх обов'язків. Цю функцію можна назвати ще забезпечувальною, оскільки спеціальне призначення заохочень полягає саме у правовому забезпеченні виконання суб'єктивних обов'язків з ознаками заслуженості. Застосування заохочень стимулює заохочених суб'єктів до повторного здійснення заслуженої поведінки, а також викликає інтерес до подібної взірцевої поведінки в інших суб'єктів права, до яких заохочення ще не застосовувалися, що є

проявом виховної функції. Дослідниками вказується й на інші функції заохочень [7, с. 28–30].

Наведені вище загальноправові ознаки заохочень притаманні й заохоченням, що застосовуються в цивільному праві, але їм, безумовно, властиві і специфічні ознаки.

Однією з найбільш виразних особливостей цивільно-правових заохочень є те, що вони можуть встановлюватися не лише законом або локальними нормативними актами (як це відбувається у трудових правовідносинах, де заохочення закріплюються правилами внутрішнього трудового розпорядку), а й домовленістю самих учасників правовідносин та односторонніми правочинами. При цьому особливість заохочень цивільного права проявляється не так у тій обставині, що вони можуть установлюватися фактом укладення договору (вчинення одностороннього правочину), як у правових можливостях саморегулювання цивільних відносин.

Спираючись на норму ч. 3 ст. 14 ЦК України, а також на принцип свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 6, ч. 1 ст. 627, ч. 2 ст. 628 ЦК України), суб'єкти цивільного права на підставі своєї домовленості можуть визначити: в яких видах договірних правовідносин та на якому етапі динаміки їх розвитку буде проявлятися забезпечення виконання обов'язків у вигляді заохочувальних санкцій; у чому конкретно такі позитивні санкції за своїм змістом та обсягом полягатимуть; забезпечення яких конкретно обов'язків у структурі договірних правовідносин ці санкції стосуватимуться, а яких ні; чи будуть заохочувальні санкції взаємними або впливатимуть тільки на окремого учасника договірних правовідносин тощо.

Проявом свободи договору буде також можливість суб'єктів цивільного права закріпити своєю домовленістю, скажімо, правило про участь у заохочувальному правовому зв'язку третьої особи, де обов'язок надати заохочувальне майнове благо «заслуженому»¹ учасникові договірних правовідносин покладатиметься не на його контрагента, а на третю особу. Описаний конструктив реалізації заохочень не суперечить вимогам цивільного законодавства та принципам цивільного права в цілому.

На відміну від спеціальних заохочувальних норм цивільного законодавства, заохочувальні правила, що можуть формулюватися сторонами в умовах договорів, потенційно є більш ефективними при їх застосуванні. Спрямованість договірних заохочувальних правил на

¹ Ще раз зауважимо, що при описанні особливостей застосування заохочень у цивільних правовідносинах використання термінів, похідних від слова «заслуга», є дуже умовним, а тому з цього місця та далі за текстом подібні терміни беруться в лапки.

конкретного учасника в конкретних договірних правовідносинах дозволяє точно окреслити специфіку заохочувальної дії цих правил через урахування особливостей характеру адресата, на якого заохочувальний вплив здійснюється, його персональних потреб (уподобань), майнового стану, соціального статусу, світоглядних орієнтирів та інших обставин, що можуть визначати вибір змісту заохочень, а значить, їхню дієвість.

Специфіка цивільно-правових заохочень проявляється також і в підставах надання заохочувальних благ та в самих цих благах.

Як і в будь-якому іншому виді правовідносин, у цивільних правовідносинах юридичним фактом для надання заохочувальних благ також є старанне (сумлінне, ініціативне, активне, швидко тощо) виконання зобов'язаним учасником цивільних правовідносин своїх обов'язків. Однак диспозиції заохочувальних норм цивільного законодавства, на відміну від трудового чи службового законодавства, завжди формулюються з високим ступенем деталізації: конкретизується вид цивільних правовідносин, де застосовується заохочення; чітко визначається вид обов'язку, належне виконання якого забезпечується заохоченням; у чому саме має полягати «заслуженість» суб'єкта при виконанні ним такого обов'язку тощо (про це йтиметься нижче, коли коментуватимуться заохочувальні норми цивільного законодавства). Ще більша деталізація простежуватиметься, як згадувалося вище, в умовах договорів, що закріплюватимуть індивідуальні правила про застосування заохочень.

У трудовому та службовому законодавстві підстави надання заохочувальних благ визначаються більш абстрактно. Так, у п. 6.1 Правил внутрішнього трудового розпорядку для працівників Харківського національного університету внутрішніх справ зазначається, що певні види заохочень (оголошення подяки, нагородження грамотою, видача премії, нагородження цінним подарунком, занесення на Дощку пошани) до працівників можуть застосовуватися за «...зразкове виконання працівниками своїх обов'язків, *тривалу і бездоганну роботу, новаторство* та інші *досягнення* (курсив наш. – Ю. Ч.) в роботі...»¹. Норма абз. 2 ст. 13 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зобов'язує кожного командира «...у межах прав, наданих йому цим Статутом, заохочувати підлеглих військовослужбовців за

¹ Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників Харківського національного університету внутрішніх справ : затв. протоколом конф. труд. кол. Харків. нац. ун-т внутр. справ від 31.08.2012 № 1 // Харківський національний університет внутрішніх справ : сайт. URL: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/internal_regulations.pdf (дата звернення: 19.11.2024).

старанність, розумну ініціативу та сумлінне (курсив наш. – Ю. Ч.) виконання службових обов'язків»¹.

Відмінністю є й те, що переважна більшість прикладів «заслуженого» виконання цивільних обов'язків буде пов'язана з майновими правовідносинами, серед яких найчастіше ці приклади зустрічатимуться в договірних зобов'язаннях (але не тільки в них). При цьому заохочувальними благами може бути майно, немайнові блага, що не пов'язані з настанням позитивних майнових наслідків, та немайнові блага, що опосередковано пов'язані з можливістю отримання майнових чи інших благ (організаційно-правові можливості заохочених учасників цивільних правовідносин).

Положення ст. 845 ЦК України встановлює право підрядника на ощадливе ведення робіт за умови забезпечення ним належної їх якості. Добросовісна поведінка підрядника щодо цілеспрямованого зменшення витрат, пов'язаних з виконанням робіт, і є тим прикладом «заслуженої» поведінки учасника майнових договірних правовідносин. Так само заохочувальним благом для «заслуженого» підрядника в цій ситуації є його можливість отримати від замовника оплату виконаної роботи за ціною, що визначалася сторонами на момент укладення договору (ч. 2 ст. 845 ЦК України). Інакше кажучи, винагорода підрядника не буде зменшуватися через те, що він виконав менший обсяг робіт, використав при виконанні робіт меншу кількість витратних матеріалів чи здійснив інші ініціативні дії, спрямовані на здешевлення загальної технології виконання робіт, але без погіршення їхньої якості. Окрім того, за домовленістю із замовником «заслужений» підрядник може отримати ще й частину від заощадженого майна або навіть все заощаджене майно (ч. 3 ст. 845 ЦК України).

Своєрідний приклад «заслуженості» поведінки підрядника та надання йому заохочувального блага міститься в нормі ч. 3 ст. 883 ЦК України, де зазначається, що підрядникові повертаються суми неустойки (пені), сплачені ним за порушення строків виконання окремих робіт (на окремих етапах), якщо він закінчить усі роботи до встановленого договором граничного терміну.

Положення абз. 2 ст. 149 Кодексу торговельного мореплавства України передбачає можливість отримання відправником вантажу або фрахтувальником судна винагороди за дострокове закінчення навантаження (розвантаження)².

¹ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 511-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 19.11.2024).

² Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23.05.1995 № 76/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

Договорами можуть встановлюватися й інші види заохочень, відмінні від тих, що передбачені чинним цивільним законодавством України, де заохочувальні блага будуть мати майновий чи немайновий зміст. Так, надання «zasлуженому» учасникові цивільних правовідносин переважного права на переукладення (продовження) або на первісне укладення з ним певного договору, в якому він зацікавлений, безпосередньо не матиме майнового змісту, а по суті є організаційно-правовим заохоченням. Утім, у подальшому заохочений суб'єкт може отримати від участі в такому договорі як доходи, так і задоволення інших соціальних потреб, зокрема немайнового характеру (це залежить від виду соціальних відносин, що впорядковуються цим договором).

Застосування заохочень у цивільному праві можливе не лише для забезпечення виконання обов'язків у зобов'язальних правовідносинах. Загальновідомими є випадки проведення органами місцевого самоврядування конкурсів з метою визначення в населених пунктах двору зразкового порядку. Переможцям конкурсу зазвичай надаються цінні подарунки, а також пам'ятні таблички з написом «Двір зразкового порядку». Надання подібних заохочувальних благ спрямоване на забезпечення виконання абсолютних обов'язків власників щодо утримання нерухомого майна (ч. 4 ст. 319, ч. 1 ст. 322 ЦК України).

Загальною ознакою цивільно-правових заохочувальних благ є те, що їх надання не пов'язане зі зміною правового статусу заохоченого суб'єкта; такі блага, умовно кажучи, є нестатусними. У дисциплінарних правовідносинах (трудовах, службових), навпаки, застосування заохочень нерідко викликає позитивні юридичні статусні зміни. Наприклад, статті 145 та 146 Кодексу законів про працю України передбачають такі заохочення, як переваги при просуванні по роботі та присвоєння звання кращого працівника в певній професії. За систематичне зразкове виконання службових обов'язків особі може бути достроково присвоєне чергове спеціальне звання або присвоєне спеціальне звання, вище на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою, що дозволяє цій особі розширити свої статусні юридичні можливості у службових правовідносинах (пункти 8, 9 ст. 6 Дисциплінарного статуту Національної поліції України)¹.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 19.11.2024).

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 19.11.2024)

У приватних правовідносинах взагалі та в цивільних зокрема в цьому немає потреби, оскільки учасники вступають у такі правовідносини не задля отримання службового (професійного) чи іншого специфічного юридичного статусу¹.

Вищенаведене дозволяє зробити ще одне узагальнення. Заохочення, що застосовують у цивільному праві, вирізняються також своїм змістовно-ціннісним спрямуванням. Хоча цей аспект є очевидними, але на ньому все ж слід наголосити. На відміну від дисциплінарних правовідносин, «заслужена» поведінка учасників цивільних правовідносин спрямована насамперед на задоволення їхніх приватних інтересів². При цьому в «заслуженому» виконанні зобов'язаним суб'єктом свого обов'язку зацікавленими є всі учасники цивільного правовідношення, а не тільки суб'єкт, щодо якого застосовується заохочення. Так, якщо повернутися до прикладів із застосуванням заохочення з метою забезпечення швидкого (дострокового) виконання договірної обов'язку, то кредитор, на користь якого відбувається виконання обов'язку, отримує задоволення приватного інтересу в тому, що боржник виконує обов'язок швидко, але без втрати якості виконання, а «заслужений» боржник так само задовольняється тим, що він отримує й основну винагороду за договором, і заохочувальне благо.

Водночас у службових правовідносинах заохочення застосовуються посадовими особами щодо підлеглих не у своїх, а в публічних інтересах, а саме з метою забезпечення ефективного функціонування загальнодержавних органів влади чи органів влади іншої ланки. Про досягнення приватного інтересу в подібних правовідносинах можна говорити з деяким застереженням лише щодо заохочених службовців. Це застереження полягає в тому, що отримання заохоченими службовцями подяк чи інших службових відзнак (нагород, спеціальних звань, цінних подарунків тощо) не є прикладами задоволення приватних інтересів у чистому вигляді. Публічно-правові форми впорядкування

¹ Окремим винятком з цього правила можна назвати розглянутий вище приклад з проведенням конкурсу «Двір зразкового порядку». Однак переможці подібних конкурсів набувають, скоріше, загально-соціального, а не юридичного статусу, а саме вважаються серед інших членів соціуму найкращими господарями.

² Винятками знову ж таки є випадки з організацією та проведення органами місцевого самоврядування конкурсів «Двір зразкового порядку», за наслідками проведення яких досягається задоволення і приватних, і публічних інтересів. Приватні інтереси виражаються в тому, що переможці подібних конкурсів отримують майнові блага (цінні подарунки), а також набувають соціального статусу, про який йшлося вище, а публічні інтереси виражаються в покращенні зовнішнього вигляду вулиць населених пунктів, де проводяться ці конкурси.

суспільних відносин розраховані на досягнення публічних інтересів, де ініціативне (сумлінне, старанне) виконання службових обов'язків є складовою перманентного процесу вироблення публічних благ.

З наведеного вище випливає висновок, що регулятивна (забезпечувальна) та виховна функції цивільно-правових заохочень пов'язані передусім із правовим оформленням досягнення приватних інтересів.

Висновки

Цивільно-правовим заохоченням властиві як загальноправові, так і галузеві (специфічні) ознаки. Діалектичне поєднання цих ознак визначає цивільно-правовий образ категорії «заохочення», який може бути представлений такими резолютивними положеннями.

1. Заохочення в цивільному праві України є різновидом правових засобів, призначення яких полягає в позитивному забезпеченні виконання зобов'язальних та інших цивільних обов'язків.

2. Цивільно-правові заохочення можуть встановлюватися не лише законом, а й домовленістю самих учасників цивільних правовідносин, що дозволяє їм визначити та запровадити найбільш адекватний заохочувально-правовий режим забезпечення виконання відповідних обов'язків.

3. Позитивно-забезпечувальна дія цивільно-правових заохочень проявляється в тому, що вони впливають на волю виконавців обов'язків не через загрозу настання для них негативних майнових наслідків (ба більше, негативних особистих наслідків), а шляхом висловленої в нормах законодавства або в умовах договорів пропозиції здійснити «заслужене» виконання обов'язку (обов'язків) в обмін на отримання заохочувального блага.

4. На відміну від застосування заохочень у дисциплінарних правовідносинах, надання заохочувальних благ «заслуженим» виконавцям цивільних обов'язків не призводить до зміни їхнього цивільно-правового статусу; заохочувальні блага в цивільному праві пов'язані переважно з настанням для «заслужених» суб'єктів позитивних майнових наслідків (надання грошової чи іншої майнової винагороди, скасування майнової відповідальності тощо). У відносинах з організації та проведення конкурсів переможці можуть отримувати й моральне заохочення.

5. У позитивних наслідках застосування заохочень у цивільних правовідносинах зацікавленими є всі їхні учасники, а не тільки той учасник, щодо якого застосовують заохочення. Особливо яскраво це проявляється в договірних зобов'язальних правовідносинах.

Регулятивна (забезпечувальна) функція цивільно-правових заохочень пов'язана із правовим оформленням досягнення передусім приватних інтересів. Цей же висновок стосується і виховної функції цього виду правових заохочень.

На жаль, обсяги статті не дозволяють охарактеризувати заохочення саме як інститут цивільного законодавства, провести його порівняльну характеристику із суміжними інститутами, зокрема зі способами забезпечення належного виконання зобов'язань (гл. 49 ЦК України), розглянути проблеми структурної побудови норм про заохочення в цивільному законодавстві тощо. Відсутність у цивілістичній доктрині наукових висновків із цього приводу визначає перспективи подальшого розроблення доктринальних положень про цивільно-правові заохочення.

Список бібліографічних посилань: 1. Чалий Ю. І. Проблеми застосування заохочень у цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (106). С. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.05>. 2. Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : у 4 т. Київ : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. досліджень, 2004. Т. 1. 928 с. 3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. 2-ге вид., змін. і допов. Київ : Істина, 2008. 992 с. 4. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Том 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с. 5. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенко. Київ : Норма права, 2023. 1424 с. 6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. 7. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. Київ : Леся, 2013. 204 с. 8. Павлюков І. І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 41–46. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.6>. 9. Барабаш О. О. Заслуга як підстава для застосування заохочення у праві: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19, т. 1. С. 11–14.

Надійшла до редколегії 20.11.2024

Прийнята до опублікування 17.12.2024

Chalyi Yu. I. The concept of civil law incentives

Civil law incentives are characterised by both general legal and sectoral (specific) features. The dialectical combination of these features determines the civil law image of the category of “incentives”, which may be represented by the following provisions.

In Ukrainian civil law, incentives are a type of legal means intended to positively ensure the fulfilment of obligations and other civil duties.

Civil law incentives may be established not only by law, but also by agreement of the parties to civil legal relations themselves, which allows them to determine and implement the most appropriate incentive legal regime to ensure the fulfilment of the relevant obligations.

The positive enforcement effect of civil law incentives is manifested in the fact that they influence the will of duty-bearers not through the threat of negative property consequences (especially negative personal consequences), but by means of a proposal expressed in the provisions of law or in the terms of contracts to perform a “meritorious” duty (duties) in exchange for receiving an incentive benefit.

In contrast to the use of incentives in disciplinary legal relations, the provision of incentive benefits to “meritorious” performers of civil duties does not lead to a change in their civil status; incentive benefits in civil law are mainly associated with the occurrence of positive property consequences for ‘meritorious’ subjects (provision of monetary or other property rewards, cancellation of property liability, etc.) In the context of organising and conducting competitions, winners may also be awarded moral incentives.

All parties, not just the party to whom the incentive is applied, are interested in the positive consequences of the use of incentives in civil legal relations. This is especially evident in contractual relations of obligation.

The regulatory (security) function of civil law incentives is associated with the legal formalisation of achieving, first and foremost, private interests. The same conclusion applies to the educational function of this type of legal incentives.

Keywords: incentives in civil law, incentive rules of civil law, incentives as legal means of regulation of civil relations, encouragement in civil law, enforcement of civil obligations.

